

УДК 32.303
ББК 66.3 У5

Вікторія Дрогомирецька

МЕХАНІЗМИ СПІВПРАЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПОСТКОМУНІСТИЧНИМИ КРАЇНАМИ

У даній статті проаналізовано та досліджено механізми співпраці Європейського Союзу з посткомуністичними країнами в рамках реалізації передвступної стратегії та угоди про асоціацію з Україною, які дали можливість стимулювати процеси демократизації у країнах Центрально-Східної Європи та безпосередньо України. Також в статті проаналізовано вплив кризи у Європейському Союзі на процеси демократизації.

Ключові слова: демократизація, конвергенція, механізми конвергенції, інструменти впливу, Україна, Центрально-Східна Європа, Європейський Союз.

Траєкторії розвитку посткомуністичних країн є принципово відмінними. Демократичний транзит, який розпочався у цих країнах практично одночасно після майже тридцяти років трансформацій, призвів до формування на посткомуністичному просторі різних типів політичних режимів – від консолідованих демократій у країнах Центрально-Східної Європи та Балтії – до відверто автократичних політичних режимів у Азійських республіках, Білорусі та Росії.

Аналізуючи динаміку демократизації та політичних процесів на прикладі посткомуністичних країн впродовж останніх років можна стверджувати те, що навіть маючи чимало спільностей та цілей не всі країни показали однаковий результат. Не завжди прослідковувалася позитивна динаміка на шляху розвитку, не кожному вдалося повністю реалізувати свій потенціал чи досягти попередньо поставленої цілі – консолідованої демократії. В умовах сьогодення, а саме світових криз, внутрішніх проблем ЄС молоді демократії стикаються з новими викликами та загрозами. В країнах ЦСЄ панує певна напруга та настороженість в демократичній спільноті через суперечливі процеси, неліберальні тенденції розвитку.

Після краху радянської ідеології країни Центральної та Східної Європи приєдналися до Європейського Союзу, створили окремий регіон та пройшли етапи формування національних систем влади у відповідності до європейських стандартів.

Постановка проблеми: У даній статті ми розглядаємо інструменти впливу ЄС на деякі посткомуністичні країни, зокрема країни ЦСЄ та Україну, та їх наслідки для розвитку процесів демократизації. Досвід демократичних трансформацій країн Центральної Європи, які в межах регіону ЦСЄ створили власну субрегіональну геополітичну єдність – Вишеградську групу. Досвід Вишеградської групи вважається один з найбільш вдалих на шляху розбудови національних систем влади. Варто зазначити, що саме в країнах Центрально-Східної Європи розпочалися якісні зміни в політичній та суспільно-економічній конструкції. Майже всі держави, які формувалися в межах локальної європейської цивілізації, досягли найбільших успіхів на шляху демократизації політичних систем та лібералізації національних економік.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика демократичних трансформацій на постсоціалістичному просторі розглядалась зокрема у працях М.Гнатюка, С.Ліпсета, М.Ільїна, І.Кудряшової, З.Бжезинського, А. Мельвіля, М.Миронюка. Формування сучасних політичних просторів які мають певні спільні риси функціонування політичних систем досліджувались П.Бурде, П.Андерсоном.

Мета статті. Метою дослідження є комплексний аналіз механізмів співпраці Європейського Союзу з пострадянськими країнами та демократизація через конвергенцію. Дослідити зовнішньополітичні трансформації в рамках Європейського

Союзу та країн ЦСЄ. Проаналізувати інституційні механізми євроінтеграції, а саме їх вплив на уряди посткомуністичних країн, які завдяки детально розробленим програмам досягнення критеріїв членства унеможливили формування гібридних політичних режимів у цих державах. . Досягнення цими країнами критеріїв членства і вихід за багатьма параметрами на показники західно-європейських демократій свідчить про можливість застосування інституційних механізмів, які дали можливість стимулювати модернізаційні процеси не тільки у соціально-економічній, а й у політичній та соціокультурній сферах.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких завдань: проаналізувати та дослідити механізми співпраці Європейського Союзу з посткомуністичними країнами, проаналізувати вплив криз на розвиток демократизації у цих країнах.

Результати дослідження. На території країн колишнього соціалістичного блоку існує три групи країн, у яких сформувалися доволі різні політичні режими.

Так, вчені виокремлюють такі кластери:

1) Так звані «включені країни» – це 11 країн Центральної Європи та Грузія. Цікаво відзначити, що Болгарія, Хорватія та Румунія приєдналися до цієї групи у 2000 році та Грузія у 2015 році. Це країни, де демократія має більш-менш консолідований характер.

2) Так звані «проміжні країни». До цієї групи входять чотири Балканські країни-кандидати в ЄС та три колишні республіки СРСР – Вірменія, Молдова та Україна. Це країни, де відбуваються демократичні вибори, однак політичні режими в цих країнах є радше гібридними, хоча з явно виявленим тяжінням до демократії.

3) Так звані «виключені країни» – це Азербайджан, Таджикистан та Туркменістан, Білорусь, Казахстан, Російська Федерація та Киргизька Республіка [1]. Це країни, де сформувалися різного ступеня консолідації авторитарні політичні режими.

Тобто всі ці країни відрізняються рівнем розвитку демократії і ступенем їх відкритості. Цікаво, що автори цього дослідження під керівництвом В. Моравського вважають, що саме «відстанню до Брюсселя» визначається рівень розвитку демократії у посткомуністичних країнах [5, с. 88].

Теорія конвергенції (від лат. *convergere* – зближуватися, сходитися) базується на ідеї переважання тенденцій об'єднання елементів у систему над процесами диференціації, розрізнення та персоніфікації. Як і більшість соціальних теорій, була запозичена з біології і розвинена соціально-політичними науками. Як наукова концепція, ідея конвергенції представлена в роботах Дж.Гедбрейта, У. Росту, П. Сорокіна, Я. Тінбергена, Р. Арона та ін. Спільним у їх підходах є погляд на конвергенцію як максимальну кооперацію економічно менш розвинених країн з більш розвиненими задля вирівнювання потенціалів, ресурсів, інституційних систем. Цікаво, що тривалий час учені вважали, що конвергенція здатна стимулювати соціально-економічний розвиток менш розвинених країн, однак для стимулювання розвитку політичних систем вони непридатні, тому що до демократії країни мусять «дозріти». Однак траєкторія розвитку країн ЦСЄ, які (і це унікальний випадок) змогли за нетривалий період часу у тому числі й завдяки вибору проєвропейського розвитку перейти у розряд «стабільних демократій».

Важливо наголосити, що міжнародний вплив проявляється здебільшого не стільки через «взаємозв'язки» (*linkages*) недемократичних режимів з розвиненими демократіями (за допомогою торгівлі, міграції, комунікацій, освітніх та наукових обмінів), а завдяки успішному використанню «важелів» (*leverages*) – цілеспрямованого

впливу на ці режими (міжнародної допомоги, членства в міжнародних організаціях). Тому поступове зближення країн ЦСЄ з ЄС і набуття членства в Асоціації у 2004 р., програма розширеної співпраці з МВФ та Світовим банком, програми військової співпраці з НАТО і вступ до цієї організації були інструментами цілеспрямованого впливу, які, незважаючи на численні перешкоди й інерційність політичних систем, стимулювали процеси демократичного транзиту в цих країнах.

Суспільно-політичні процеси у пострадянських країнах дають підстави стверджувати, що процеси конвергенції (про що згадувалося вище) здатні як стимулювати демократичний транзит, так і спричинити згортання процесів демократизації. У цьому разі важливе значення має те, з якою країною відбувається конвергенція. Якщо ці країни демократичні, то інтеграція – це прогрес (як у випадку ЄС). Якщо ж країна, у сфері впливу якої перебувають менші країни, – недемократична, процеси демократизації у цих країнах зазвичай зазнають стагнації (як у випадку Росії і більшості країн СНД).

Механізми конвергенції. Одним з найбільш успішних інтеграційних проектів у світі небезпідставно вважається Європейський Союз. Його переваги в тому, що інтеграція, яка розпочалася на європейському континенті у другій половині ХХ ст. з економічної сфери з метою протидії експансії США на європейські ринки, з часом перетворилася у політичний процес, об'єднання на основі загальнолюдських демократичних цінностей. Приєднання до ЄС передбачає певний рівень розвитку політичної, економічної і соціальної систем, а досягнення критеріїв членства ніби підтягує країну-кандидата до вищого стандарту. Оскільки євроінтеграційний процес зачіпає саме соціокультурну і політичну сфери, досягти критеріїв членства неможливо суто технічно без якісної трансформації суспільства.

Розширення ЄС безпрецедентне з точки зору набуття у ньому членства країн, які протягом тривалого часу належали до іншого типу політичного режиму. Досягнення цими країнами критеріїв членства і вихід за багатьма параметрами на показники західно-європейських демократій свідчить про можливість застосування інституційних механізмів, які дали можливість стимулювати модернізаційні процеси не тільки у соціально-економічній, а й у політичній та соціокультурній сферах.

На даний час більшість дослідників погоджуються, що фактор «колективного Заходу» став тим запобіжником, який унеможливив формування кланово-олігархічних політичних режимів. «У випадку країн ЦСЄ євроінтеграційний процес і взяття ряду зобов'язань як соціально-економічного, так і політичного характеру створило сприятливу «зовнішню демократичну преференцію», яка тим самим слугує «обмежувачем для агресивних стратегій кожної політичної сили» і є фактором, під впливом якого змінюються інституційні умови у різних сферах держави», стверджує М. Розов [3, с. 149]. В. Гельман так само стверджує, що «розширення у 2000-х рр. і тиск з боку ЄС виявилися своєрідним «антидотом» для східноєвропейців, що дозволило їм не скотитися у неопатримоніальний режим й уникнути деформацій політичної системи» [4]. «Країни Центральної та Східної Європи, які отримали після розпаду СРСР повну самостійність, побачили у можливості приєднатися до західних клубів неймовірно дієву протидію тиску давнього радянського / російського гегемона. Раптовий розвал радянського блоку і самого СРСР дало їм можливість, відмовившись від лавірування між державами, переорієнтуватися на західний альянс, який виявився переможцем, а потім проскочити в членство там і навіть у число країн, які претендують на перші ролі у блоці. Навіть дещо втративши у силі руху останнім часом, в цілому розширення НАТО та ЄС все ж сприяло розвитку міцних і плюралістичних ринкових демократій. “Модульна” модель дозволила обом організаціям реформувати інститути управління і

ввести західні норми в країнах, які побажали “повернутися до Європи”. “Модульна” модель стала одним з ключових факторів трансформації величезної території посткомуністичної Європи. Розширення НАТО і трохи пізніше ЄС стало реальним фактом, країни Центральної та Східної Європи, включаючи прибалтійське тріо, були повністю абсорбовані західною системою» [5, с. 46 – 47]. Щодо України, то, на відміну від країн Центральної та Східної Європи, “держави-лімітрофи” мали різні політичні схильності і вищі бар'єри, які потрібно було подолати, – Росії було значно простіше проектувати “жорстку” і “м'яку” силу щодо них; у них була відсутня історична пам'ять про належність до Європи, не було національної місії повернутися туди [5, с. 60 – 61].

Приєднання до ЄС вимагало суттєвої трансформації соціально-економічних систем держав, що є необхідною умовою їх участі у спільному ринку. Копенгагенські критерії 1993 р., поміж іншого, обумовлюють можливість членства в ЄС відповідністю принципам ліберальної демократії та ринковою економікою, а також спроможністю імплементувати європейський спільний доробок, включно з вимогами безпекової політики [5, р. 12 – 13]. Підготовка цих країн відбувалася за активної участі ЄС та опосередковується спільними інституційними механізмами, включно з виділенням технічної допомоги для проведення відповідних реформ. Крім того, ЄС виступає як зовнішній арбітр, що відслідковує успіх перетворень [6].

Значення процесу євроінтеграції в країнах ЦСЄ, очевидно, що у цьому випадку євроінтеграційний чинник виявився своєрідним дисциплінуючим фактором насамперед для урядів цих країн, які завдяки детально розробленим програмам досягнення критеріїв членства унеможливили формування гібридних політичних режимів у цих державах. Саме завдяки детальним інституційним механізмам, які були імплементовані – адже прямо чи опосередковано, але політика урядів країн регіону тривалий час підпорядковувалася реалізації євроінтеграційної стратегії та виконанню формальних критеріїв членства у ЄС, – «фактор ЄС» став своєрідним каталізатором для вкорінення демократичних інститутів – демократичної політичної системи, ринкової економіки, впливового громадянського суспільства і загалом конкурентного політичного середовища. Тобто євроінтеграційний досвід країн ЦСЄ – це насамперед інституційні зміни внутрішнього характеру – механізмів ухвалення політичних рішень, механізмів інкорпорації політичного класу, механізмів політичного контролю і політичної відповідальності, узгодження інтересів тощо.

Форми співпраці України та ЄС в рамках Угоди про асоціацію. В Україні, як і в більшості пострадянських країн, за винятком країн Балтії, сформувалися гібридні політичні режими (Г. Хейл, В. Гельман, О. Фісун). Різновид пострадянського неопатримоніалізму у тому, що демократичні політичні інститути стали у більшості країн фасадом, натомість як суспільства живуть на основі неформальних інститутів, які часто прямо протилежні офіційним. Звідси й абсолютно безперспективні, з точки зору майбутнього, – непослідовні, нестабільні і непрогнозовані політичні режими. Після підписання Угоди про асоціацію України та ЄС влітку 2014 р. відносини України та ЄС вийшли на якісно інший рівень, що й дало автору цієї статті класифікувати їх як конвергенцію. Окремі положення Угоди про асоціацію тимчасово застосовуються з 1 листопада 2014 р. Це розширило співпрацю між Україною і ЄС у царині прав людини, основних свобод і верховенства права, політичного діалогу і реформ, пересування людей. Також це зміцнило співпрацю в ряді напрямів, включаючи енергетику, захист навколишнього середовища і зміну клімату, транспорт, фінансові послуги, державне фінансування, боротьбу з шахрайством, сільське господарство і розвиток сільських територій, рибальство і морську політику, захист прав споживачів і громадянське суспільство [7].

Угода набула чинності 1 вересня 2017 р. Щорічно створюється звіт про реалізацію Угоди про асоціацію. Так, у рамках Угоди про асоціацію передбачена співпраця на таких напрямках: секторальна бюджетна підтримка, сприяння у розбудові держави, підтримка регіонального розвитку, підтримка громадянського суспільства, гуманітарна допомога.

Поряд з Контрактом державної розбудови між Україною та

ЄС також укладено угоди про фінансування:

- Рамкової програми на підтримку Угод між Україною та ЄС (бюджет 21 млн євро);

- Програми підтримки громадянського суспільства в

Україні (бюджет 10,8 млн євро, з яких 10 млн. євро внесок із бюджету ЄС та 0,8 млн євро – співфінансування України);

- Програми підтримки регіональної політики України (бюджет 55 млн євро).

Можливі варіанти розвитку подій в ЄС напевно найбільш детально охарактеризував у книзі «Після Європи» Іван Крестев. Так, за результатами недавнього дослідження, проведеного Gallup International, у разі серйозної загрози безпеці мешканці мінімум трьох держав – членів ЄС (Болгарії, Греції та Словенії) очікуватимуть підтримку від Росії, а не від Заходу. Радикально, на думку І. Крестева, змінився й характер трансатлантичних відносин. Дональд Трамп – перший американський президент, який не вважає збереження ЄС стратегічним завданням США [8, с. 15].

Таким чином можлива, як демократизація через конвергенцію, так і регрес демократизації через конвергенцію результати у їх випадку залежать від того, з яким утворенням держави інтегруються. Європейський Союз у цьому сенсі є інтеграційним утворенням з високим рівнем демократії, а тому Угоди про асоціацію, а згодом і вступ країн ЦСЄ у це інтеграційне утворення мало дисциплінуючий вплив для розвитку їх демократичних інституцій.

В Україні процеси руху у напрямі ЄС істотно затрималися. Через багатовекторну політику, специфіку вітчизняних суспільно-політичних процесів і відсутність своєрідних підпорок у вигляді інституцій ЄС у країні утвердився кланово-олігархічний режим. Це означає, що навіть попри підписання Угоди про асоціацію у 2014 р. і ряд заходів інституційного характеру позитивний вплив ЄС на процеси інституціоналізації демократії в Україні не матиме належного ефекту знову ж таки, через те, що Україна нині переходить не від авторитаризму до демократії, як це було в країнах ЦСЄ та Балтії, а від кланово-олігархічного режиму.

На даний час ЄС переживає найбільшу в своїй історії суспільно-політичну кризу, яка накладає відбиток на зовнішньополітичні процеси.

1. Гнатюк М. Політична суб'єктивність Європейського Союзу .Дис...д.політ.н.Київ: Києво-Могилянська академія, 2016.403 с.

2. Колтон Т., Чарап С. Украинский кризис: Победителей нет. Россия в глобальной политике. Спецвыпуск. 2017. Декабрь. 185 с.

3. Розов Н. С. Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации. Полис. Политические исследования. 2016. No1. С. 139 – 140.

4. Conclusion of the Presidency. Relations with the countries of Central and Eastern Europe. European Council in Copenhagen. 21 – 22 June 1993 (SN 180/93). Bulletin of the European Communities. 1993. No 6. P. 12-13.6.

5. Morawski W., ed., Facing Future Challenges. Warsaw: Wolter Kluwer, Polska, 2016; Studia Polityczne, 2017. Vol. 45. No. 3. P. 87 – 115.
6. Крастев И. После Европы / Пер. с англ. Москва. 2018. С. 15.
7. EU-Ukraine relations, factsheet. URL: https://eeas.europa.eu/ru/eu-information-russian/29685/node/29685_uk (01.02.2019)

References

1. Hnatiuk M. Politychna subiektyvnist Yevropeiskoho Soiuzu. Dys...d.polit.n.Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2016. 403 s.
2. Kolton T., Charap S. Ukraynyskyi kryzys: Pobedytelei net. Rossyia v hlobalnoi polityke. Spetsvyпуск. 2017. Dekabr. 185 s.
3. Rozov N. S. Neopatrymonyalnye rezhymy: raznoobraziye, dynamika y perspektivy demokratyzatsyy. Polys. Politycheskye yssledovanyia. 2016. No1. S. 139 – 140.
4. Conclusion of the Presidency. Relations with the countries of Central and Eastern Europe. European Council in Copenhagen. 21 – 22 June 1993 (SN 180/93) // Bulletin of the European Communities. 1993. No 6. P. 12-13.6.
5. Morawski W., ed., Facing Future Challenges. Warsaw: Wolter Kluwer, Polska, 2016; Studia Polityczne, 2017. Vol. 45. No. 3. P. 87 – 115.
6. Krastev Y. Posle Evropy / Per. s anhl. Moskva. 2018. S. 15.
7. EU-Ukraine relations, factsheet. URL: https://eeas.europa.eu/ru/eu-information-russian/29685/node/29685_uk (01.02.2019)

Drogomyretska Viktoriia Mechanisms of cooperation of the European Union with post-communist countries

This article analyzes and explores the mechanisms of cooperation between the European Union and post-communist countries in the implementation of the pre-accession strategy and the Association Agreement with Ukraine, which provided an opportunity to stimulate democratization in Central and Eastern Europe and Ukraine. The article also analyzes the impact of the crisis in the European Union on democratization processes.

The trajectories of development of post-communist countries are fundamentally different. The democratic transit, which began in these countries almost simultaneously after almost thirty years of transformation, has led to the formation of various types of political regimes in the post-communist space - from consolidated democracies in Central and Eastern Europe and the Baltics - to overtly autocratic political regimes in Asian republics. Belarus and Russia. On the territory of the countries of the former socialist bloc there are three groups of countries in which quite different political regimes have been formed.

Thus, it is possible that both democratization through convergence and regression of Democratization through convergence results in their case depend on which formation of the state is integrated. In this sense, the European Union is an integration entity with a high level of democracy, and therefore the Association Agreement, and subsequently the accession of CEE countries into this integration formation, had a disciplined impact for the development of their democratic institutions.

Key words: democratization, convergence, convergence mechanisms, instruments of influence, Ukraine, Central and Eastern Europe, European Union.